

I. Shlikhta

WEST UKRAINIAN NATIONALISM OF THE INTERWAR PERIOD THROUGH ERNEST GELLNER'S THEORY OF NATIONALISM

The article examines interconnection between the educational politics of the Second Polish Republic elite and development of the West Ukrainian nationalism. The author makes an attempt to explore an essence of Ukrainian-Polish relations on the stage of the Polish state modernization.

Keywords: nationalism, Ukrainian nationalism, the Second Polish Republic, interwar period, Ernest Gellner.

УДК 947.7:32“1964”

Бажан О. Г.

ПЕТРО ШЕЛЕСТ І «ДВІРЦЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ» У КРЕМЛІ 1964 РОКУ

У статті розглянуто роль керівника української республіканської партійної організації Петра Шелеста в усуненні від влади року першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова у жовтні 1964.

Ключові слова: політична історія України 1960-х років, Петро Шелест, Микита Хрущов.

Беззастережне виконання всіх директив вищого партійного керівництва, вмiло налагоджена першим секретарем Київського обкому КПУ П. Шелестом партійно-організаційна робота в області, була належним чином оцінена ЦК Компар тiї України. У характеристиці на П. Шелеста від 17 липня 1961 р. перший секретар ЦК КПУ М. Підгорний зазначав: «На керівній роботі проявив себе вмiлим організатором, ініціативним та дисциплінованим працівником, добре знаючим промислове виробництво. Постійно працює над підвищенням своїх знань, приділяє значну увагу вивченню та впровадженню передового досвіду в промислове та сільськогосподарське виробництво» [1, арк. 151].

Репутація здібного управлінця, потужного господарника, доброзичливі стосунки з першим секретарем ЦК КПУ М. Підгорним сприяли стрімкому кар'єрному зростанню П. Шелеста. У серпні 1962 р. його обирають секретарем ЦК КПУ відповідальним за розвиток машинобудування. Після того як перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов у першій декаді вересня 1962 р. оприлюднив свої міркування стосовно перебудови партійних органів за виробничим принципом, Петро Шелест з іншими відповідальними працівниками ЦК мусив перейматися втіленням у життя на території республіки чергової апаратної реформи, яка передбачала розчленування парткомів на промислові та сільськогосподарські. Внаслідок реорганізації керівних партійно-державних та господарських органів

УРСР у грудні 1962 р. було створено Бюро ЦК КПУ з керівництва промисловим виробництвом, якому підпорядковувалися відділи важкої промисловості, машинобудування, оборонної промисловості, легкої, харчової промисловості, торгівлі, транспорту та зв'язку, будівництва і міського господарства. Очоловати новостворену структуру президія ЦК КПУ доручила Петру Шелесту.

З перших днів на посаді голови Бюро з керівництва промисловим виробництвом П. Шелесту довелося зіткнутися з недоліками перебудови компартійних органів за виробничою ознакою, приділяти багато часу на усунення конфліктів та незгод між секретарями обкомів промисловості та сільського господарства. Обіймаючи високу управлінську посаду, у листопаді 1962 р. П. Шелест домігся дозволу Москви на спорудження у Києві, на схилах Дніпра, величній трьохповерховій будівлі Палацу піонерів і школярів, розрахованої на одночасне перебування 26,5 тис. дітей. Крім того, на особливому контролі секретаря ЦК КПУ перебували питання, пов'язані з нарощуванням потужностей автомобільного заводу «Комунар» у м. Запоріжжі, випробуванням та виробництвом транспортного літака Ан-22 «Антей», прокладанням окружної автомобільної дороги навколо Києва, будівництвом магістралі Москва–Київ [3, с. 146, 149–151].

Черговий зигзаг в кар'єрі П. Шелеста випав на літо 1963 р. На червневому пленумі ЦК КПРС 1963 р. керівника республіканської партійної

організації М. Підгорного обрали секретарем ЦК КПРС, відповідно, посада першого секретаря ЦК КПУ стала вакантною. Переїзд патрона до Москви викликав у П. Шелеста тривожний настрій. «Мені ж зовсім погано», – ділився своїми почуттями на сторінках щоденника П. Шелест, – «я тільки що прийшов працювати до ЦК і почав свою діяльність впевнено, маючи підтримку Підгорного... Я трохи занепокоєний з приводу того, з ким доведеться працювати. Це питання дуже важливе...» [3, с. 152].

Проте хвилювання та неспокій виявилися марними. Серед трьох кандидатур на посаду керівника республіки М. Хрущов особисто підтримав П. Шелеста. 2 липня 1963 р. учасники пленуму ЦК КПУ одностайно підтримали пропозицію прибулого з Москви секретаря ЦК КПРС М. Підгорного про обрання першим секретарем ЦК КПУ П. Шелеста.

Сходження Петра Шелеста на владний олімп відбувалось у вкрай несприятливій соціально-економічній ситуації, в якій опинилась Українська РСР. Після нетривалих сплесків наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. темпи розвитку радянської економіки пішли на спад. Приріст продукції в 1963 р. склав лише 8 %, що на 3 % нижче середньорічного приросту 1954–1960-х рр. Спостерігалось також суттєве зниження ефективності народного господарства в цілому. За підрахунками економістів, у 1963 р. на 1 крб. основних виробничих фондів вироблялось продукції на 15 коп. менше ніж у 1958 р., що означало втрату продукції по СРСР на 55 млрд крб. В усіх галузях виробництва, крім електроенергетики та металообробки, ефективність виробничих накопичень знизилась у 2–3 рази, що спостерігалось уперше за всі роки радянської влади. Рік у рік внаслідок систематичного невиконання планів з вироблення товарів народного споживання значною мірою погіршувалось співвідношення між виробництвом засобів виробництва (група «А») і предметів споживання (група «Б»). Не краща ситуація була в сільському господарстві. У 1963 р. його валова продукція зменшилася за рік на 10,7 %, впавши нижче рівня 1958 р. Із 70 до 41 млн скоротилось поголів'я свиней, на 1,5 млн зменшилось поголів'я великої рогатої худоби, на 6 млн – овець. На тлі труднощів, які накопичувалися, причини для невдоволення були майже в усіх груп населення республіки, яким не подобалось зменшення й погіршення продовольчого постачання, брак споживчих товарів, зростання цін. Невдоволення жителів республіки економічною ситуацією в країні особливо посилилось після неврожаю 1963 р. З усіх областей надходили повідомлення про те, що з перших днів переходу на обмежений асортимент хлібобулочних виробів, зменшення постачання до торгової мережі вершкового масла, цукру, інших продуктів «кремим громадянами були допущені нездоро-

ві і навіть ворожі виступи на адресу уряду та проведених ним заходів». За таких умов головним завданням нового керівника республіки було життя заходів для стабілізації соціально-політичної атмосфери в Україні. У записках за серпень-вересень 1963 р. Петро Шелест переповідає про організацію ним низки нарад з відповідальними працівниками КДБ, МВС, суду, прокуратури з метою покласти край страйкам на виробництві, антирадянським проявам, розповсюдженню антирадянських листівок [3, с. 156].

Наростання невдоволення політикою М. Хрущова простежувалось і у вищих ешелонах влади. Партноменклатура була незадоволена регулярними кадровими перестановками, постійними реформаторськими новаціями, не прогнозованими діями свого вождя. Прихований осуд серед правлячої еліти викликали рішення М. Хрущова про поділ партійних комітетів на промислові та сільські, безперервні реорганізації в сільському господарстві. Наприкінці 1963 р. серед найближчого оточення М. Хрущова стали ширитися думки про ймовірне усунення його від керівництва країною. Ядром політичної змови була група осіб з партійно-державного керівництва СРСР. Серед них: Леонід Брежнев, Микола Підгорний, Олександр Шелепін, Володимир Семичастний. У таємній політичній боротьбі ініціатори усунення М. Хрущова з владного олімпу сподівалися перш за все на підтримку ЦК Компартії України і особливо на допомогу першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста.

На початку липня 1964 р. Л. Брежнев та М. Підгорний почали досить обережно знайомити П. Шелеста з ідеєю змови, поступово втягуючи його у реалізацію своїх задумів. Після тривалих розмов головним змовником вдалося переконати П. Шелеста взяти активну участь у створенні «антихрущовського блоку» та провести відповідну роботу серед 36 членів ЦК КПРС від України. Невдовзі П. Шелест навіть запропонував Л. Брежневу і М. Підгорному власний план повалення М. Хрущова: «Самі організатори не мали жодних чітких пропозицій. Тоді я запропонував усе це почати з України. Скликати пленум ЦК КПУ і, запросивши на нього Хрущова, в цій присутності висловити всі свої претензії на його адресу. Це може бути підставою для великої розмови про стиль керівництва на президії та пленумі ЦК КПРС. Брежнев негайно відхилив цей задум. До нього пристав і Підгорний. Справді, вони мали цілком переконливі докази. По-перше, Хрущов міг не погодитися на свою участь і, водночас, вдатися до контрзаходів у Москві; по-друге, який сенс ризикувати партійною організацією республіки й моєю особистою долею, адже від нас багато в чому залежить успішне завершення “справи”. Усе воно то так, та тут же таїться й одне “але”... хіба це відповідає вдачі Брежнева – турбуватися про інших?»

Що йому до мене особисто? Звісно, мій варіант міг би пройти, але сам Брежнєв опинився б коло розбитого корита. Ось чому, гадаю, і виступив проти. Він же борювався за владу, задля задоволення свого честолюбства, а не на користь народу» [3, с. 180].

Повалення опального реформатора припало на час його відпустки у Піцунді. Увечері 12 жовтня 1964 р. другий секретар ЦК КПРС Л. Брежнєв зателефонував Хрущову на урядову дачу з проханням перервати відпустку та негайно прибути до Москви у зв'язку з необхідністю розгляду питань, пов'язаних із підготовкою листопадового пленуму ЦК КПРС із сільського господарства. Наступного дня відбулося екстрене засідання президії ЦК КПРС, організоване ініціативною групою з усунення М. Хрущова від обов'язків першого секретаря ЦК КПРС та голови Ради міністрів СРСР. Після інформації Л. Брежнєва, в якій зазначалися конкретні приклади помилок і прорахунків у діях М. Хрущова, першим у обговоренні (так було заплановано самими змовниками) виступив П. Шелест. Промова першого секретаря ЦК КПУ, присвячена критиці культу особи М. Хрущова, стала своєрідним камертоном для «викривальних» виступів інших членів президії ЦК КПРС. За спогадами П. Шелеста під час засідання президії ЦК КПРС 14 жовтня 1964 р., якраз у розпал виступів, секретар ЦК КПРС О. Шелєпін передав йому записку зі змістом перехоплених телефонних розмов члена президії ЦК КПУ, члена ЦК КПРС О. Іващенко з головним редактором газети «Известия», зятем М. Хрущова О. Аджубеєм та донькою Хрущова Юлією Микитівною: «Засідає Президія, щось відбувається. Я згодна, що потрібна говорити про недоліки, але не треба вдаватися до крайнощів. В Америці насувається фашизм. Це йому на руку. Брежнєв честолюбний, владолюбний. Шелест його підтримує. Можна критикувати, але це не означає, що треба усувати. Росіянам і українцям потрібен вожак, до нього всі тягнуться. Брежнєв каже одне, а іншим – інше. Шелест сказав, коли обговорювали надпис на якійсь вазі: “Деякі вожді засиділись”» [3, с. 206].

Зміст записаних телефонних розмов не на жарт схвилював П. Шелеста, М. Підгорного та Л. Брежнєва. Шелест змушений був терміново залишити зал засідань президії ЦК КПРС і зателефонувати другому секретарю ЦК КПУ М. Соболю до готелю «Москва», де перебували всі члени ЦК КПРС від української партійної організації, з вказівкою встановити контроль за діями О. Іващенко. Після закінчення засідання президії ЦК КПРС за декілька годин перед пленумом ЦК КПРС, який мав без усіляких сумнівів «задовольнити прохання Хрущова про вихід на пенсію» П. Шелест у Постійному представництві України у Москві провів «роз'ясню-

вальну» розмову з членами, кандидатами у члени та членами ревізійної комісії ЦК КПРС від Компартії України на предмет відмови від прокативних запитань та виступів стосовно колишнього партійного лідера країни. Оскільки робота пленуму була заздалегідь зрежисованою, голосування постанови «Про т. Хрущова», згідно з якою він звільнявся від усіх посад «у зв'язку з похилим віком та погіршенням здоров'я» відбулося організовано та одногосно. У той самий день пленум ЦК КПРС обрав першим секретарем ЦК КПРС Л. Брежнєва, а головою Ради міністрів СРСР О. Косигіна.

Відразу після пленуму, 15 жовтня 1964 р., у Києві відбулися збори партійного активу міста та області. Присутній на них перший секретар ЦК КПУ, пояснюючи причини відставки М. Хрущова, наголошував, що «останнім часом у президії Центрального Комітету нашої партії склалася нестерпна, неможлива обстановка для нормальної, партійної, ленінської критики недоліків і міркувань. Тов. Хрущов за останні 3–4 роки зовсім став невпізнаною людиною у стосунках з кадрами та в напрямку їх діяльності... Тов. Хрущов абсолютно взяв, якщо можна так висловитись, владу у свої руки, недостатньо підготовлений у багатьох питаннях, деякі питання вирішувалися не з точки зору об'єктивного розвитку економічних законів нашої країни». Для прикладу П. Шелест розповів учасникам зібрання про те, як він висловив сумніви щодо надмірної уваги союзного керівництва до наросування врожаїв гороху в Україні: «Я кажу... (Хрущову. – Авт.) народу нічого їсти, горох не будеш їсти, це ж кормова культура, а не продовольча культура... У відповідь почув: “Ви що сунете свого носа, ви ні чорта не розумієте”». Грубий тон спілкування Хрущова не на жарт налякав Шелеста: «Я, раз уже на те пішло, я вам зізнаюсь, я й скис на цьому. Далі подивився як би вибратися, розумієте, і чи зумію я взагалі вибратися після цього» [4, с. 316–317].

Сьогодні залишається відкритим питання: що саме спонукало П. Шелеста взяти участь у змові проти Хрущова? Слід зазначити, що М. Хрущов ніколи не створював перешкод у просуванні П. Шелеста по кар'єрним сходинкам. Найімовірніше, спонукальними чинниками участі П. Шелеста в політичній змові були перш за все прояви суб'єктивізму та волюнтаризму Хрущова, його знущальний тон у спілкуванні з підлеглими, непередбачуваність кроків та вчинків партійного лідера. На позицію П. Шелеста в такому серйозному політичному питанні впливали й негативні процеси в країні, які жителі республіки персоніфікували з М. Хрущовим. На думку першого секретаря ЦК КПУ впливали й спецдонесення Комітету держбезпеки при РМ УРСР, де зазначалося, що у 6929 антирадянських листівках, розповсюджених на території республіки

упродовж 1962–1964 рр., у понад тисячі з них містилися заклики боротьби проти М. Хрущова та його політики [2, арк. 363].

Крім того, П. Шелест не міг відмовити проханню про підтримку з боку одного з ініціаторів примусової відставки М. Хрущова М. Підгорному, якому він був зобов'язаний за протегування його персони у вищих ешелонах влади. Як би там не було, але П. Шелест проявив себе вмілим майстром апаратної гри, котрий вчасно зрозумів зміну курсу політики Кремля. Прикметно, що на старості літ Шелест каявся, що брав участь у змові проти М. Хрущова. Важлива роль П. Шелеста в усуненні М. Хрущова посилює його

власні позиції у вищому політичному керівництві країни. У середині листопада 1964 р. його обирають членом президії ЦК КПРС (як кандидат у члени президії ЦК КПРС П. Шелест був лише 11 місяців з грудня 1963 р.). Новий статус в партійній ієрархії надавав значення виступам П. Шелеста на засіданнях президії ЦК КПРС, давав можливість активно боронити економічні інтереси України, відстоювати елементи культурної самобутності республіки, сміливо порушувати питання стосовно більшої незалежності республіканських структур у господарських питаннях.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 62, спр. 2033.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 16. – Оп. 3, спр. 2.

3. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду» / Петро Шелест. – К. : Генеза, 2003. – 808 с.
4. Политическое руководство Украины. 1938–1989 / под. ред. В. Васильева и др. – М. : РОССПЭН, 2006. – 544 с.

O. Bazhan

PETRO SHELEST AND THE KREMLIN COUP D'ETAT OF 1964

The article discerns the role of the Ukrainian Communist Party leader Petro Shelest in the removal of the CPSU First Secretary Mykyta Khrushchev in October 1964.

Keywords: Ukrainian political history, 1960s, Petro Shelest, Mykyta Khrushchev.

УДК 316.347(=1-86)(470+571)

Кравченко О. В.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ СТАТУС РОСІЯН В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано теоретичні та практичні проблеми соціокультурного самовизначення росіян в Україні. Визначено культурний ефект динаміки їх соціального статусу в контексті формування національної ідентичності.

Ключові слова: етнічність, національна ідентичність, соціальний капітал, соціально-культурний статус.

За наявності численних теорій, покликаних допомогти в усвідомленні поняття «нація», ми маємо визнати, що до сьогодні проблема визначення її сутнісних характеристик залишається відкритою. Перелік ознак цього феномену може бути скільки завгодно, але серед найважливіших, безумовно, є високий ступінь консолідованості спільноти чи то на громадянській, чи то на етнічній основі. Отже, йдеться про якісну характеристику суспільства, члени якого уявляють (відчувають, усвідомлюють) свою самобутність так само, як і причетність один до одного. Націю можна вважати результатом та формою колективної ідентифікації. Зрозуміло, що за всієї схожості її

механізмів, результат завжди буде зумовлений конкретними історичними, соціальними, політичними, культурними, психологічними та іншими обставинами, що визначають суспільну ситуацію.

Цій проблемі присвячено надзвичайно велику кількість наукових досліджень. У контексті заявленої теми інтерес становлять праці О. Гриценка, В. Євтуха, О. Картунова, Л. Колесник, А. Колодій, І. Кресіної, В. Лісового, Л. Нагорної, М. Обушного, Н. Пеллагеші, О. Рафальського, Ю. Римаренка, Т. Рудницької, М. Рябчука, В. Трощинського, А. Шевченка, М. Шульги та ін. Із зарубіжних варті уваги насамперед дослі-